

УДК 343.13

**ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ Й СТАНОВЛЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОСОБИ,
ЯКА ПРОВОДИЛА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ XIX СТОЛІТТЯ**

**GENESIS OF THE DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT
OF THE AUTHORITY OF THE PERSON CONDUCTING THE INVESTIGATION
OF CRIMES ON THE TERRITORY OF UKRAINE OF XIX CENTURY**

Луньова О.С.,

ад'юнкт

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
майор міліції*

У статті розглянуто особливості процесуального статусу та повноважень слідчого за Статутом кримінального судочинства 1864 р. Здійснено аналіз юридичної літератури, що вивчає генезис повноважень слідчого. У зв'язку з проведенням в Україні реформи досудового слідства та зі змінами в національному кримінальному процесуальному законодавстві запропоновано нові форми діяльності осіб, які провадять досудове розслідування.

Ключові слова: слідчий, повноваження, сторона обвинувачення, учасники кримінального провадження, процесуальна самостійність, гарантії, слідчий суддя, прокурор.

В статье рассмотрены особенности процессуального статуса и полномочий следователя согласно Статуту уголовного производства 1864 г. Проведен анализ юридической литературы, которая изучает генезис полномочий следователя. В связи с проведением в Украине реформы досудебного следствия и с изменениями в национальном уголовном процессуальном законодательстве предложены новые формы деятельности лиц, которые проводят досудебное расследование.

Ключевые слова: следователь, полномочия, сторона обвинения, участники уголовного производства, процессуальная самостоятельность, гарантии, следственный судья, прокурор.

The article describes the features of the procedural status and powers of an investigator under the Statute of the criminal proceedings in 1864. The analysis of legal literature that examines the genesis of the powers of the investigator. In connection with carrying out in Ukraine the reform of pre-trial investigation and to changes in national criminal procedural legislation of the proposed new forms of activities or persons who conduct pre-trial investigation.

Key words: investigator, powers, prosecution, participants of criminal proceedings, procedural autonomy, guarantee, investigating judge, prosecutor.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні триває проведення судової реформи, яка передбачає закріплене в Конституції України реформування досудового слідства. Історичний процес виникнення та розвитку будь-якого правового інституту, у тому числі й досудового розсліду-

вання, має інтерес як для теоретичного дослідження, так і для прикладного його застосування, оскільки вивчення досвіду минулого дає можливість усебічно визначити процес формування того чи іншого правового явища, прийняття відповідних правових норм, їх відповідність

суспільним відносинам, що склалися. У зв'язку з тим, що нині в Україні продовжується визначення меж процесуального статусу слідчого в нових реаліях, варто дослідити історичний процес виникнення й розвитку професії слідчого або осіб, які в різні часи наділялися його повноваженнями, тобто появи спеціальної категорії державних людей, які займалися досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень.

Успішність проведених законодавчих реформ залежить не лише від сучасних правових потреб, а й від вивчення історичного досвіду попередніх поколінь. Навіть якщо такий досвід був негативним, призвів до багатьох помилок і втрат, його має бути вивчено, розглянуто та взято до уваги, щоб у майбутньому не повторити помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі історичні й сучасні питання статусу та повноважень слідчого під час проведення досудового розслідування розглядалися в роботах О.М. Бандурки, О.І. Бастрикіна, О.В. Бауліна, О.Л. Васильєва, Л.В. Головка, Ю.О. Гришина, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.М. Ларіна, В.А. Линовського, О.І. Литвинчука, Л.М. Лобойка, М.А. Погорецького, М.С. Строговича, О.Ю. Татарова, С.А. Шейфера, О.О. Юхна та інших учених.

Метою статті є дослідження особливостей генезису розвитку й становлення слідчої діяльності в Україні XIX століття, проведення реформи досудового слідства за Статутом кримінального судочинства 1864 р.; вивчення наукових поглядів із цих питань; напрацювання пропозицій щодо вдосконалення основних положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), нормативно-правових актів України з процесуальних повноважень слідчого під час проведення досудового слідства.

Виклад основного матеріалу. Генезис правового інституту щодо статусу й повноважень слідчого на досудовому слідстві є цікавим як для теорії, так і для практики його застосування, оскільки питання діяльності слідчого під час виявлення, розкриття та розслідування злочинів мають глибокі історичні корені. Ми згодні з Е.Ф. Куцовою, яка зазначила, що не варто забувати національні традиції й досягнення, оскільки вони нітрохи не поступаються зарубіжному досвіду, який сьогодні намагаються сприйняти, перекресливши досвід власний [2, с. 97].

Як ніколи актуальним є висловлювання Ю.М. Грошевого, що у світлі докорінних перетворень самих засад кримінального судочинства досить корисно звернутися до дореволюційного законодавства, яке втілює багато прогресивних ідей, безсумнівно, досі актуальних та цікавих для майбутніх змін [3, с. 111].

Вивчення історичного процесу формування досудового слідства дозволило поділити розвиток процесуальних повноважень слідчого на декілька етапів.

Незважаючи на те, що досудове розслідування як складова частина правосуддя виникло задовго до появи посади слідчого, вважаємо за доцільне розкрити положення законодавства дореволюційної Росії, зокрема, Статуту кримінального судочинства 1864 р.

Так, посади судових слідчих були вперше засновані Указом імператора Олександра II від 08.06.1860 р. Зокрема, саме на слідчих покладалося проведення провадження з усіх злочинів, що належали до відання судів. За поліцією як органом дізнання було закріплено лише розслідування незначних злочинів і провин (проступків). Як зазначила Ю.В. Рощина, основною причиною для створення інституту судових слідчих у кримінальному процесі дореволюційної Росії стала крайня занедбаність організації попереднього розслідування [4, с. 64]. Посада судового слідчого прирівнювалася до посади члена повітового суду. Із цього приводу Л.В. Виницький зауважив, що це був важливий крок для національного законодавства, завдяки якому вперше реалізовувався принцип розподілу влади: судову

владу було відокремлено від виконавчої та законодавчої [5, с. 37].

Судові слідчі призначалися та звільнялися губернатором за погодженням із губернським прокурором, а підпорядковувалися Міністерству юстиції Російської імперії. Крім зазначеного Указу імператора Олександра II від 08.06.1860 р., було видано Наказ судовим слідчим та Наказ поліції про провадження дізнання за злочинами та проступками, якими встановлювалися порядки проведення досудового слідства й дізнання, а також визначалися взаємовідносини слідчого судді з поліцією та судами. 29.09.1862 р. було затверджено «Основные положения об устройстве судебных мест в России», що ввели незмінюваність (пожиттєве призначення) слідчих суддів та визначили таких слідчих членами окружних судів.

20.11.1864 р. імператор Олександр II затвердив другий в історії Росії кримінальний процесуальний кодекс – Статут кримінального судочинства, яким було внесено зміни в становище слідчого, його взаємовідносини із судом, прокурором, поліцією тощо. Як зазначалося в Статуті кримінального судочинства, під час складення його проекту було розглянуто всі недоліки порядку кримінального судочинства згідно зі Зводами 1842 р. й 1857 р. та визнано, що повільність і неправильність у провадженні й вирішенні кримінальних проваджень частково походили від неповноти та невизначеності самих законів, проте здебільшого від недосконалості чинної слідчої системи кримінального судочинства [6, с. 1]. Згідно із цим законодавчим актом судова влада відокремлювалась від законодавчої й виконавчої, а функція розслідування покладалася на судових слідчих. Провадження розслідування могло бути закінчене із закінченням справи лише судом. Крім того, організаційно були роз'єднані слідство та дізнання [6, с. 11].

Видатний науковець тих часів А.А. Квачевський визначав, що судовий слідчий є членом окружного суду, діяльність якого полягає в проведенні попередніх розслідувань. Він у певних випадках бере участь у судовій діяльності як член суду. Щодо службового становища він вважається рівним іншим членам суду та користується майже всіма їх перевагами. На цих підставах його не можна віднести до іншого розряду осіб, окрім тих, які мають судові значення та судову владу, хоча характер його діяльності полягає не у вирішенні справи, права з нею поєднуються, виходять із прав судової влади, а в деяких випадках його дії мають відбиток влади суддівської, рішень суду (ст. 438 Статуту кримінального судочинства). На переконання вченого, не лише за вказаними ознаками діяльності та влади, а й тому, що він слідчий, судовий слідчий не належить до органів обвинувальної влади: закон відокремлює слідство від позову не лише тим, що не дозволяє чинам прокурорського надзору проводити слідчі дії, а й тим, що виділяє зі слідства кримінальне переслідування та передає його не слідчому, а іншим особам, щоб запобігти тим недолікам, якими «хворіє» слідство, щоб поставити слідчого в більш неупереджене становище, ніж він ставився зводом законів [7, с. 155–156].

Слідчі судді, як і інші члени суду, того часу призначалися винятково імператором за поданням міністра юстиції. При цьому кандидатуру на місце слідчого судді пропонував сам суд. На посаду судового слідчого могли бути призначені лише особи, які мали вищу юридичну освіту й стаж служби в судовій частині не менші трьох років у званнях не нижче секретаря окружного суду, або присяжні повірені (адвокати), які мали стаж роботи не менше 10 років, за наявності свідчень судів, при яких вони перебували, про сумлінне й бездоганне виконання ними своїх обов'язків, або кандидати на судові посади, які були при судових місцях, досягли 25-річного віку й займалися судовою практикою не менше 4 років та здобули достатні знання зі слідчої частини. Судові слідчі були незмінюваними, їх посада прирівнювалася до посади члену повітового

суду, надавалося аналогічне службове становище. В.Ю. Мельников зауважив, що з введенням інституту судових слідчих, які організаційно й процесуально перебували в підпорядкуванні окружного суду, розширилися також межі судового контролю над досудовим слідством, яке було перетворено на різновид судової діяльності [8, с. 20].

Відповідно до положень Статуту кримінального судочинства слідчий суддя був зобов'язаним із повною неупередженістю з'ясовувати обставини, які викривають обвинуваченого або спростовують його винність. Слідчий суддя був незалежним від будь-яких державних, адміністративних органів, різних чиновників, а також осіб, які беруть участь у справі. Підтримуємо висновки, зроблені С.Д. Порошук, що таким чином демократичне реформування судової системи, його основні ідеї та принципи діяльності судді повністю розповсюджувались на діяльність слідчого [9, с. 111].

Як зазначав О.П. Кругліков, порівняно з поліцією судовий слідчий наділявся значними повноваженнями [10, с. 55]. Так, слідчий, відповідно до положень ст. 269 Статуту кримінального судочинства, мав право перевіряти й доповнювати дізнання, проведене поліцією, скасовувати рішення, прийняті під час провадження дізнання, доручав поліції провадження дізнання та збирання іншої інформації [6, с. 118]. Згідно зі ст. 264 Статуту кримінального судочинства судовий слідчий власною владою забезпечує всі заходи, необхідні для проведення слідства, за винятком тих, у яких його влада обмежується законом. Положеннями ст. 266 Статуту кримінального судочинства закріплено обов'язок слідчого своєчасно приймати заходи, необхідні для збирання доказів, не допускаючи жодної затримки у виявленні й зберіганні слідів та ознак злочину, що можуть зникнути [6, с. 117]. Слідчий проводив досудове слідство за сприяння поліції та під наглядом прокурора. При цьому прокурору заборонялося особисто брати участь і проводити слідчі дії, він міг лише надавати вказівки слідчому судді та здійснювати нагляд за проведенням досудового слідства. Скарги на дії слідчого судді розглядалися судовими органами, а питання дисциплінарної відповідальності слідчих розв'язувалися вищими судовими інстанціями – судовими палатами. Питання про відвід слідчого вирішував суд, при якому працював слідчий. Слідчі залучалися до участі в засіданнях суду для вирішення кримінальних проваджень, проте вони не брали участь у розгляді справ, за якими проводили розслідування. Тогочасний видатний учений І.Я. Фойницький звертав увагу, що, незважаючи на залучення в деяких випадках судового слідчого до участі в засіданнях суду для вирішення кримінальних справ (за винятком тих, за якими він провадив досудове слідство), він не мав достатніх повноважень для розгляду в судових засіданнях кримінальної справи та не здійснював цю діяльність за певною спеціальною формою [11, с. 403].

Судові слідчі поділялися на такі види:

1) дільничні судові слідчі, які мали свої визначені дільниці на території, на якій вони провадили попереднє слідство. У разі вчинення кримінального правопорушення або виявлення підозрюваної особи на території закріпленої дільниці слідчий за наявності законних підстав розпочинав досудове слідство. Крім того, слідчий суддя мав проживати на території закріпленої за ним дільниці. Винятки були лише для міських дільничних судових слідчих, яким дозволялося мешкати поза їх дільницями, проте в тому ж місті;

2) судові слідчі в особливо важливих справах, які проводили досудове слідство в межах округу суду, а іноді й у всій імперії;

3) слідчі в найважливіших справах, які не мали визначених дільниць і приймали до провадження справи, запропоновані прокурором окружного суду. Крім того, Міністру юстиції було надано право тимчасово доручати виконання обов'язків судового слідчого кандидатам на посади за су-

довим відомством. Такі слідчі не брали участі в судових засіданнях, не користувалися правом незмінюваності.

Крім вказаного, значна увага приділялась питанням забезпечення гарантії службової діяльності, соціального й матеріального забезпечення слідчих. Окрім незмінюваності, судові слідчі отримували значну для тих часів матеріальну винагороду за свою діяльність і соціальні переваги: річний оклад у розмірі 1 500 крб сріблом, 6 клас за посадою, незалежно від матеріального забезпечення йому безоплатно надавалася квартира, коні для виїздів та виїзні гроші. На переконання Л.В. Виницького, достатня увага приділялась питанням матеріального забезпечення слідчого: «Якщо за будь-якими мотивами визнано буде необґрунтовано зменшити оклади та відмінити проєктовані надбавки, то краще відмовитися від судової реформи, краще загальмувати втілення її в життя, ніж із самого початку дати реформі хибний напрям, поставити її в невідгідні умови та відмовитися від добрих наслідків, яких справедливо можна було б очікувати від Уставів» [12, с. 38]. Крім того, згідно з положеннями ст. 242 «Учрежденный судебных установлений» права та привілеї судових слідчих розповсюджувалися також на членів його родини. Із цього приводу Л.В. Виницький зробив висновок, з яким необхідно погодитися: соціальний статус судового слідчого був достатньо високим. Якщо його порівнювати із сучасним становищем слідчого, який перебуває на службі в органах внутрішніх справ, то доведеться лише сумувати [12, с. 39]. Вважаємо за доцільне поради сучасним законотворцям в умовах реформування досудового слідства взяти до уваги наведені позиції вчених і досвід попередніх поколінь. Тому одним із перших завдань реформи слідства має бути визначено поліпшення матеріального забезпечення слідчого, умов його праці й гарантій діяльності.

Судову систему Російської імперії практично цілком було зруйновано після жовтня 1917 р. У цей час функції досудового слідства виконували різні органи, у тому числі слідчі комісії, штаби Червоної гвардії, революційні трибунали, народні судді, народні слідчі тощо.

Ми частково погоджуємось із М.А. Погорєцьким, який визначав, що найдемократичнішим на сьогодні є інститут слідчого судді, проте він досить громіздкий, дорогий, а тому й менш придатний для застосування його в нашій країні в умовах економічної скрути та складної криміногенної обстановки [13, с. 225]. На нашу думку, досудове слідство в Україні має здійснюватися представниками судової влади, проте такі посади судових слідчих повинні створюватися і комплектуватися не за рахунок діючих суддів, а шляхом зміни підпорядкування слідчих органів внутрішніх справ, прокуратури й органів безпеки України Міністерству юстиції України.

Крім того, чинний КПК України в ст. 3 однозначно визначив слідчого як сторону кримінального провадження з боку обвинувачення. Однак вважаємо це недоцільним та таким, що суперечить засадам досудового розслідування й положенням самого КПК України. Зокрема, у ст. 91 КПК України визначено, що доказуванню підлягають обставини, які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, обставини, які пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження. У ст. 94 КПК України встановлено, що слідчий діє за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Проте якщо слідчий є обвинувачем, то про яку всебічність і неупередженість може йти мова? Навіщо обвинувачеві встановлювати обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності? Таким чином, віднесення слідчого до незалежної й неупередженої судової влади, а не сторони обвинувачення є більш логічним та обґрунтованим у сучасних реаліях. Такої ж позиції дотримувася Н.І. Гартунг,

який зауважив, що саме за такої побудови можлива реалізація принципу змагальності сторін, як і в англійському кримінальному процесі [14, с. 115]. Із цього приводу Л.В. Виницький зробив висновок, що слідчий не повинен належати до органів обвинувальної влади, оскільки він має бути об'єктивним. Побудову слідчого апарату, коли судові слідчі входили до суддівської спільноти, необхідно визнати найбільш передовою за декількома причинами: по-перше, судові слідчі не знаходились у такій процесуальній підлеглості, як слідчі в наші дні; по-друге, таке положення відповідало концепції розподілу влади [12, с. 40].

Ми підтримуємо висновок О.Ф. Коні, зроблений більше ста років тому, проте актуальний і нині: нова посада судових слідчих, не пов'язана органічно з поліцією, мала свої переваги, оскільки слідчий виявився наділений значними правами та був поставлений у багатьох відносинах у становище незалежного судді, отримавши в низці випадків право не підкорятися пропозиціям обвинувальної влади, якщо він не був згодним із ними [15, с. 112].

Висновки. З огляду на історичний досвід і генезис законодавства щодо статусу слідчого пропонуємо надати

слідчому більш широкі (а головне – реально діючі) соціальні гарантії, гідне матеріальне забезпечення й процесуальні повноваження, щоб підняти його авторитет і престиж роботи в суспільстві та надати можливість якісно виконувати свої професійні обов'язки.

Крім того, вважаємо неправильним віднесення слідчого до сторони обвинувачення в кримінальному провадженні та пропонуємо визначити його незалежним від обвинувальної влади, наблизити процесуальний статус слідчого до становища незалежного судді, або судового слідчого згідно зі Статутом кримінального судочинства 1864 р., вільного від обвинувального ухилу під час провадження досудового розслідування.

Таким чином, дослідження генезису процесуального положення й повноважень особи, яка проводила досудове розслідування (слідчого), є актуальним і необхідним у всі часи, оскільки саме історія нашої держави наділяє нас досвідом, дає можливість простежити зміни, що відбуваються нині, спрогнозувати майбутнє та напрацювати відповідні рекомендації й пропозиції до кримінального процесуального законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984–1991. – Т.8 : Судебная реформа. – 1991. – 496 с.
2. Куцова Е.Ф. Пути совершенствования уголовно-процессуального законодательства в условиях судебно-правовой реформы. Обзор выступлений участников «круглого стола» / Е.Ф. Куцова // Вестник МГУ. Серия 11 «Право». – 2001. – № 6. – С. 97.
3. Грошевий Ю.М. Судове слідство за Статутом кримінального судочинства 1864 року / Ю.М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 4. – С. 111.
4. Рощина Ю.В. Роль судебного следователя в уголовном процессе дореволюционной России / Ю.В. Рощина // Российская юстиция. – 2002. – № 12. – С. 64.
5. Виницкий Л.В. История развития процессуальной компетенции следователя / Л.В. Виницкий // Российский следователь. – 2010. – № 24. – С. 37.
6. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложением рассуждений, на коих они основаны: издание государственной канцелярии. Часть вторая. – СПб., 1866. – 100 с.
7. Квачевский А.А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по Судебным уставам 1864 года: теоритические и практическое руководство : в 2 ч. / А.А. Квачевский. – СПб., 1866–1867. – Ч. 1. – 1866. – 150 с.
8. Мельников В.Ю. Судебный контроль за обоснованностью и законностью задержания подозреваемого / В.Ю. Мельников // Российский судья. – 2003. – № 8. – С. 20.
9. Порошук С.Д. Теоретичні та практичні проблеми організації слідства та дізнання / С.Д. Порошук // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України : наук.-практ. зб. – Запоріжжя : Юридичний інститут МВС України, 1998. – С. 111.
10. Кругликов А.П. Взаимодействие следователей и органов дознания по Уставу уголовного судопроизводства 1864 года / А.П. Кругликов // Российский следователь. – 2005. – № 1. – С. 55.
11. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / И.Я. Фойницкий. – 4-е изд. – СПб. : Общая польза, 1912–. – Т. 1. – 1912. – 410 с.
12. Виницкий Л.В. История развития процессуальной компетенции следователя / Л.В. Виницкий // Российский следователь. – 2010. – № 24. – С. 38–39.
13. Погорельский М.А. Досудове слідство в Україні: історія та сучасність / М.А. Погорельский // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2002. – № 3. – С. 225.
14. Гартунг Н.И. История уголовного судопроизводства и судостроительства Франции, Англии, Германии и России, приуроченная к университетскому курсу / Н.И. Гартунг. – СПб., 1868. – 219 с.
15. Коні А.Ф. Собрание сочинений : в 8 т. / А.Ф. Коні. – М. : Юридическая литература, 1966–1969. – Т. 1. – 1966. – 490 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.